

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 16 • NR 4 • DECEMBER 2014

30 JAAR STADSARCHEOLOGIE

MILITAIR MUSEUM • COLLECTIE OP APPS & INTERNET

OMSLAG Opgraving aan de Liendertseweg (2014), waar sporen uit de Midden-Steentijd zijn gevonden

Informatiebordjes voor monumenten

Het Gilde der Edele Flumieren bestaat 60 jaar en wil op belangrijke historische plekken kleine informatiebordjes plaatsen. Op 4 oktober bood voorzitter Frans Koopmans een prototype aan aan wethouder Hans Buijtelaar. Het initiatief zal nog verder worden

uitgewerkt in een passende uitvoering. Ook wordt er een digitale link gelegd naar de website *Amersfoort op de Kaart*. De Flumieren zoeken voor dit project nog andere geïnteresseerde partijen en sponsors in de stad.

Oproep getuigen evacuatie 1940

Betsie van Ravenhorst schrijft voor de *Kroniek* een artikel over de evacuatie van Amersfoort in mei 1940. Ze vond al verschillende egodocumenten bij Archief Eemland en mensen die het hebben meegemaakt. Als u nog iemand kent die er ook bij was en een helder geheugen heeft, dan graag bericht naar: gravenhorst@kpnmail.nl.

OPROEP EMIGRANTEN

Museum Flehite brengt zomer 2015 een tentoonstelling over emigratie. Daarvoor zoeken we materiaal over Amersfoorters die ooit vertrokken of gaan vertrekken: voorwerpen, reispassen, goede foto's en uitgeschreven herinneringen. Contact bij voorkeur via g.raven@museumflehite.nl.

- 4 30 jaar Gemeentelijke Archeologische Dienst
- 10 Nationaal Militair Museum
- 12 Verpleegmuseum
- 14 Elisabethdorp
- 16 Archief Zandbergen
- 18 Hele museumcollectie op internet
- 20 Aanwinst prenten Vanvitelli
- En verder
- 3 Nieuws
- 22 Favoriete voorwerp
- 23 Nieuwe boeken
- 24 Agenda

CADEAUTIP! SCHATTEN VAN AMERSFOORT
50 TOPSTUKKEN UIT MUSEUM FLEHITE € 14,50

Monumenten-schildjes

Er kwam nog een ander initiatief uit de stad. De heer **Van der Weiden**, eigenaar van een gemeentelijk monument, opperde het idee om een monumentenschildje te maken als herkenningsteken voor alle gemeentelijke monumenten. Hij maakte hiervoor een ontwerp dat door de gemeente is uitgewerkt en gerealiseerd. Tijdens Open Monumentendag schreefde wethouder **Hans Buijelaar** het eerste exemplaar

aan de woning van de heer Van der Weiden. De geëmailleerde schildjes zijn beschikbaar voor alle eigenaren van gemeentelijke monumenten. Voor de rijksmonumenten heeft de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed onlangs een nieuw schildje gepresenteerd, dat verkrijgbaar is via de ANWB.

Alice van Diepen vertrekt

Per 1 februari zal Alice van Diepen Archief Eemland verlaten en de nieuwe directeur/bestuurder zijn van Bibliotheek Deventer. Zij werd gekozen uit de circa 60 kandidaten die hadden gesolliciteerd. Alice was eerder hoofd museale zaken en directeur a.i. van het Zaans Museum en hoofd verwerving en inspectie van het Stadsarchief Amsterdam.

Ep de Ruiter/Museum Flehite

Postkoets geschonken

Het museum kreeg onlangs een mooie anonieme aquarel uit circa 1840 geschonken. Hierop is de postkoets bij de Utrechtseweg te zien. Tot dusver was de afbeelding alleen bekend uit een publicatie in het vroegere tijdschrift *Flehite* van 1970.

Mooie aanwinsten Collectiedag

Op vrijdag 24 oktober konden bezoekers documenten en objecten uit de Eerste Wereldoorlog meenemen naar de Collectiedag bij Archief Eemland. Van de honderd bezoekers hebben 25 mensen bijzondere aanwinsten aangeleverd en er zijn 180 scans en foto's geplaatst: fotoboeken, ansichtkaarten, een Franse helm, een rouwkaart, een Britse medaille, twee lege bewerkte hulzen en verlofpassen.

U kunt alles bekijken op www.hetbewarenwaard.nl met behulp van de zoekterm W01. Begin 2015 zijn deze ook te zien op www.europeana1914-1918.eu.

Heeft u ook bijzondere historische documenten uit de Eerste Wereldoorlog of een andere periode? Dan nodigt Archief Eemland u uit om deze op www.hetbewarenwaard.nl te plaatsen, zodat andere geïnteresseerden deze ook kunnen bekijken. Wie geen scanner heeft of niet handig is met uploaden kan iedere vrijdag tussen 10.00 en 14.00 uur bij Archief Eemland terecht voor persoonlijke assistentie.

ONDER ONS

Dit jaar bestaat het Centrum voor Archeologie van de gemeente Amersfoort 30 jaar. Wat heeft dit de stad tot nu toe opgeleverd en waar hebben de stadsarcheologen gegraven?

door **FRANCIEN SNIEDER**

Als een stadsgids van het Gilde vertelt over de geschiedenis van Amersfoort en in zijn of haar verhaal elementen gebruikt die door archeologisch onderzoek aan het licht zijn gekomen, mag je concluderen dat er wat bereikt is. Als gemeentelijk archeoloog graaf je steeds weer een klein stukje van de puzzel op. Hoe afgezaagd deze vergelijking ook is, hij is wel duidelijk. Het geeft veel voldoening te merken dat het beeld van het verleden langzaam wordt ingevuld. Minstens even leuk als het zoeken van de puzzelstukjes zelf, is het delen van die kennis met de Amersfoorter die geïnteresseerd is in de plek waar hij woont.

HET BEGIN

Werkte je als archeoloog vroeger met de hete adem van de bouwvakkers in je nek, tegenwoordig is de archeologie stevig verankerd in de bestemmingsplannen. Als een veldonderzoek nodig is, is daar tijd voor. Toen de eerste

Open Monumentendag 2009: opgraving op de Appelmarkt, die steeds veel publiek trok.

stadsarcheoloog in 1984 in Amersfoort begon, was vooral overtuigingskracht een belangrijke eigenschap om iets te bereiken. Nu biedt de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (2007) een solide basis voor beleid en uitvoering.

In de jaren voorafgaand aan de aanstelling van de stadsarcheoloog was de werkgroep Vallei en Eemland van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) actief. Deze onderzocht bijvoorbeeld het Observantenklooster en de Kamperbuitenpoort. Maar bij de grote saneringen in het gebied van de Beestenmarkt en het Sint-Janskerkhof moesten de amateurs met lede ogen aanzien dat bulldozers de grond omploegden zonder dat die archeologisch onderzocht was.

GESTAGE GROEI

Aanvankelijk waren de middelen die archeoloog Monique Krauwer (met een halve aanstelling) tot haar beschikking had zeer beperkt. Samen met amateurs van de AWN en andere vrijwilligers voerde zij – zoveel als mogelijk was met een dergelijk kleine bezetting – opgravingen uit. Na een paar jaar kwam er een tweede archeoloog en kreeg de afdeling ook een eigen onderkomen, want modderige laarzen zijn niet zo welkom in het stadhuis. De stadsarcheologen voelden zich steeds meer gesteund door de grote publieke belangstelling en ook beleidsmatig ging het voor de wind. Het besef dat het verleden niet zo maar ongezien mag verdwijnen door bouwwerkzaamheden, werd vertaald in wetgeving. Er was veel werk, want er werd veel gebouwd in Amersfoort. In de binnenstad werd gesaneerd en kregen de pleinen opknopbeurten. Zo waren er grote opgravingen op het Lievevrouwekerkhof, de Hof en het Mooierplein. Na enkele jaren breidde het onderzoek zich uit naar de gebieden waar grote nieuwbouwwijken zouden verrijzen, zoals Zielhorst, Kattenbroek en Nieuwland. De afdeling archeologie groeide nog wat en er kwamen archeologen bij die op projectbasis werken. Tegenwoordig bestaat het team dat de Amersfoortse

Vondsten uit de beerput van het stadhuis op de Hof, waarvan de resten in 1991 zijn opgegraven.

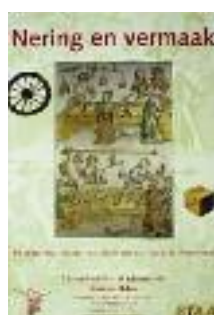
archeologie bestiert uit drie archeologen in dienst bij de gemeente zelf, vier archeologen werkzaam op basis van de projecten en een secretaresse. En *last but not least*: er zijn twintig vrijwilligers die veel arbeidsintensieve taken en onderzoek uitvoeren.

PUBLIEK

Draagvlak is een belangrijk fundament onder het werk van de stadsarcheologie en wordt opgebouwd door de archeologie dicht bij de inwoners te brengen. Dit kan op verschillende manieren, zoals met open dagen, toelichtingen bij opgravingen, rondleidingen, tentoonstellingen, publicaties, lessen aan de jeugd. Hieronder volgt een greep uit de verschillende manieren waarop de stadsarcheologen van Amersfoort het publiek voorlichten.

Boeken en andere publicaties

Eén van de hoogtepunten was de publicatie van het boek *Nering en Vermaak* over de resultaten van het onderzoek op de Hof in 1994. Alle medewerkers en vrijwilligers droegen er aan bij. Tegelijkertijd kwam er een grote tentoonstelling van de vele vondsten die op de oude marktplaats waren gevonden in Museum Flehite.

Ter gelegenheid van het jubileumjaar 2009 verscheen het kinderboek *De Ivoren Dolk*, geschreven door Nico Voskamp. Het gaat over een jongen die allerlei avonturen beleeft in 14e-eeuws Amersfoort. Resultaten van archeologisch onderzoek zoals dat op de Hof zijn vervlochten in het verhaal. Kinderen kunnen zo wat opsteken over het verleden van hun stad. Alle kinderen van groep 7 en 8 van Amersfoortse basisscholen konden het boek krijgen en als de school dat wilde kon deze ook meedoen aan een educatief programma dat aansloot op het boek. Aansprekend voor een groot publiek waren ook boeken met prachtige foto's van bijzondere vondsten: *Een maand op zicht* (2002) en *Gespaard verleden* (2004). De reeks *Amersfoort Onder Ons*, waarin de opgravingsverslagen worden gepubliceerd, is onderhand aan nummer 36 toe. Gekozen is voor een publieksvriendelijke uitgave, dus niet alleen voor vakgenoten.

Tentoonstellingen

Het mooie pand Langegracht 11 dient niet alleen als kantoor, maar ook als publieksruimte. De lang gekoesterde

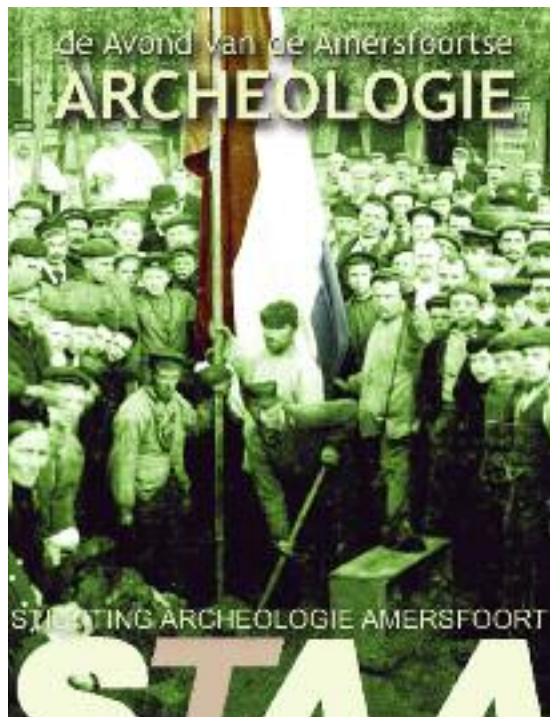

Rechts: Toenmalig wethouder De Man opent, verkleed als prehistorische mens, het Centrum voor Archeologie Amersfoort. Onder: Een archeoloog in de dop hangt aan de lippen van archeoloog Maarten van Dijk.

droom van een open depot en openbare restauratieruimten kwamen in 1999 in vervulling. De vondsten worden niet als in een museum tentoongesteld, maar als in een overvolle servieskast. In het Archeologisch Centrum zijn ook kleine tijdelijke tentoonstellingen te zien. Elke woensdagmiddag kan het publiek gratis komen kijken (14.00–16.30 uur). Groepen kunnen zich ook aanmelden voor een bezoek op andere tijden.

Website en scheplog

Wie op de hoogte wil blijven van de laatste nieuwtjes over opgravingen, vondsten en activiteiten kan een kijkje nemen op www.scheplog.nl.

STICHTING ARCHEOLOGIE AMERSFOORT

Om publicitaire zaken mogelijk te maken riepen de stadsarcheologen in 1991 een stichting in het leven: de Stichting Archeologie Amersfoort, kortweg STAA. Deze geeft steun in de vorm van financiële middelen. Lezingen, bezoek aan opgravingen, publicaties en tentoonstellingen, de STAA heeft er vele van gesponsord. Een trouwe club van donateurs zorgt voor de nodige financiële en mentale support. De STAA organiseert ook lezingen: De Avond van de Amersfoortse Archeologie.

Vrijwilliger Bert de Bree is bezig met de restauratie van een grape, een middeleeuwse kookpot, gevonden in Spakenburg. De grape met twee spits toelopende oren en drie pootjes is gemaakt van een lood-bronslegering. Onderzoek naar dergelijke potjes wijst op een mogelijk rituele betekenis: een bouwoffer?

Wandelingen en lessen

Het opgraven zelf is natuurlijk spannend om naar te kijken en als het mogelijk is organiseert de opgravingsploeg wandelingen. Rondleidingen door de stad kunnen ook veel archeologische elementen bevatten: op verschillende plaatsen zijn plaquettes aangebracht die de resultaten van archeologisch onderzoek laten zien, maar ook 'nieuwe monumenten' zoals de waterput op de Hof en de archeologische bank.

BUURGEMEENTEN

De Amersfoortse archeologen graven niet alleen in Amersfoort, maar ook in Bunschoten, Leusden en Soest.

Sinds de Wet op de Archeologische Monumentenzorg in werking trad, zijn gemeenten verplicht een archeologiebeleid te voeren. Omdat dit voor kleinere gemeenten een zware belasting kan betekenen, hebben deze zich in sommige gevallen verenigd en in andere gevallen voor deze taak aangesloten bij een grotere gemeente die op het gebied van de archeologie al geëquipeerd was. Amersfoort verzorgt deze diensten dus voor haar buurgemeenten. Mooie onderzoeken hebben zich hier de afgelopen jaren afgespeeld. Zo zijn in Leusden enkele jaren achter elkaar opgravingen uitgevoerd in het gebied De Schammer, waar een groot aantal boerderijen uit de prehistorie is gevonden. In Soest werd vorig jaar een jachtkampje uit

de Midden-Steentijd ontdekt en in Spakenburg werd vlakbij de haven een visfuik uit de Middeleeuwen gevonden.

GRAVEN IN EN OM DE STAD

Aanvankelijk richtte het onderzoek zich op de middeleeuwse stadskern, waar thema's centraal stonden als de rol van het water bij het ontstaan en de ontwikkeling van de stad. Na enkele jaren werd het onderzoeksgebied zoals gemeld uitgebreid naar het buitengebied. Hier zijn niet alleen middeleeuwse sporen opgegraven, maar ook veel prehistorische vondsten gedaan.

In de afgelopen dertig jaar hebben honderden grote en kleine onderzoeken plaatsgevonden. Sommige duurden een halve dag, andere weken of zelfs maanden. Hieronder volgt slechts een kleine greep.

Hof (1991)

Waar nu nog elke vrijdag en zaterdag markt is, was al in de 13e eeuw een marktplaats. Dat hebben de opgravingen op de Hof uitgewezen. Op deze markt verhandelde men vee en hiervoor was een drenkplaats aangelegd. Toen deze circa 1375 is opgeheven, stortte men die vol met afval van de markt. Na de drenkplaats bouwde de stad op deze plek een grote waterput die rond 1500 weer werd opgedoekt. Nu herinnert een reconstructie van de

Reconstructie van een boerderij uit de IJzertijd zoals gevonden in het gebied De Schammer, Leusden. Door beeldbewerking is de maquette geplaatst in het landschap van De Schammer ten tijde van de opgraving.

put aan de lange geschiedenis van de Hof als marktplaats.

Mooierplein (1998)

Aan de oostzijde van de Langestraat is een klein winkelgebied Het Drakenest verzezen, op de plek waar zich voorheen het Mooierplein en de Mooierstraat bevonden. Bij deze opgraving is veel ontdekt over de voorstedelijke geschiedenis van Amersfoort. Hier lagen in de 11e en 12e eeuw twee boerderijen, die deel uitmaakten van een vrij omvangrijke agrarische nederzetting, zoals ook uit recenter onderzoek in de stadskern is gebleken. Een andere belangrijke ontdekking was dat de Kortegracht is gegraven en niet een natuurlijke oorsprong heeft. Al rond 1200 groef men dit water, dat waarschijnlijk zowel een verdedigende als een waterhuishoudelijke functie had.

Appelmarkt (2009)

Door het open karakter van het plein bood de opgraving op de Appelmarkt de mogelijkheid veel van ons werk te laten zien. Veel Amersfoorters hebben langs de hekken staan kijken en op open dagen was er grote belangstelling. Lang niet alles wat een archeoloog in de bodem aantreft is direct zo klaar als een klontje: wat aanvankelijk een kapelmuur leek te zijn (vanwege de

breedte van het muurwerk met steunberen) bleek een kademuur te zijn van een haven van circa 1300. Toen de haven omstreeks 1400 werd gedempt, is deze muur onderdeel geworden van de *immunitéit* (rechtsgebied) van de Sint-Joriskerk. In dit van de rest van de stad afgesloten gebied woonden de kanunniken in huizen waarvan de restanten zijn teruggevonden, evenals de beerputten van deze heren, die een uitzonderlijk aantal braadspitten en vetvangsers bevatten: echte smulpapen dus!

De Wieken-Vinkenhoef (2000-2010)

Gedurende een periode van tien jaar hebben de gemeentelijk archeologen gegraven in dit tot bedrijventerrein ontwikkelde gebied. Dit grootschalig onderzoeksproject heeft maar liefst 34 boerenerven uit de IJzertijd opgeleverd. Duizenden paalsporen van boerderijen, schuren en spiekers zijn opgegraven en hebben veel duidelijk gemaakt over de huizenbouw uit die tijd.

Onthulling van de archeologische bank op de Appelmarkt (2011).

Francien Snieder is stadsarcheoloog en heeft bijna de hele dertig jaar zelf meegemaakt.

NOTENDOP

De geschiedenis van de omgeving gaat duizenden jaren terug, dus tot ver voordat Amersfoort een stad werd. We weten nu dat in de wijk Vathorst al 10.000 jaar geleden mensen leefden en dat de dekzandruggen (zoals die bij Schothorst en de Hogeweg) erg in trek waren in de IJzertijd. Over de binnenstad kunnen we door ons onderzoek nu zeggen dat een aanzienlijke boerenederzetting voorafging aan de stad. Ook is veel meer bekend geworden over de ruimtelijke indeling van de vroege stad: waar woonden de eerste burgers, waar was de haven, waar lag de bisschoppelijk hof.

Na 30 jaar archeologisch onderzoek beginnen de puzzelstukjes die bij de diverse opgravingen zijn verzameld een beeld te vormen. Soms wordt dat weliswaar ingevuld en ingekleurd, maar ontstaan hierdoor weer nieuwe vraagstukken. Maar het is ook mogelijk gerichte vragen te gaan stellen. Bij elke periode kunnen thema's worden geformuleerd en samengevat in een lokale onderzoeksagenda.

Tussen Starfighter en Shermantank

Bijna is het zover. Op 13 december opent een museum om de hoek dat nauwelijks past in Nederlandse dimensies. Is het inderdaad een avontuur voor jong en oud?

door GERARD RAVEN

Ik rijd naar Alfred Staarman, mijn tegenvoeter bij het nieuwe museum en een oude bekende. Daarom krijg ik een rondleiding waar de liefhebber alleen maar van kan dromen: ik mag alvast rondneuzen in een museum in opbouw. Maar eerst vraag ik hem naar de achtergronden.

Hoe ben je in deze functie terechtgekomen?

'Ik ben dertien jaar conservator geweest bij het Legermuseum in Delft en vijf jaar bij het Militaire-Luchtvaartmuseum. Ik ken dus als enige beide collecties goed. Daarom vond de projectleiding mij de ideale kandidaat voor de nieuwe baan van coördinator collecties.'

Boven: Alfred Staarman.

Onder: Het ophangen van de Dakota.

Waarom was dit gecombineerde museum eigenlijk nodig?

'In 2004 keurden deskundigen de depots van beide musea af. Dat werd een breekijzer om de twee musea samen te brengen in één nieuw gebouw. En de plek wees zich vanzelf toen de vliegbasis Soesterberg in 2008 sloot.'

Was dat ook een efficiency-slag?

'Inderdaad. Van de bijna zestig medewerkers houden we dertig formatieplaatsen over. Gelukkig kon in principe wel iedereen wel mee naar de nieuwe stichting. Zo houden we de zes conservatoren. Ieder gaat een deelcollectie bestrijken die *paars* is (dus land- en luchtmacht samen), zoals uniformen of voertuigen. Ook gaan we veel publieksgerichter werken.'

Voorafgaand aan de herinrichting van de voormalige vliegbasis hebben diverse archeologische onderzoeken plaatsgevonden. Tijdens, maar ook na deze onderzoeken gaf het terrein enkele van haar geheimen bloot. De resten uit de Tweede Wereldoorlog spreken daarbij het meest tot de verbeelding. Zo werden er drie vergeten Duitse bunkers gevonden, geheel onder de grond verborgen. Twee moesten wijken voor het nieuw te bouwen museum, de derde is na onderzoek weer afgedekt. Verspreid over het terrein lagen tevens tientallen bomkraters, ooit opgevuld met puin en afval. Hierin werden onder meer afgedankte militaire uitrustingen en onderdelen van vliegtuigen gevonden. De vondsten worden opgenomen in de collectie van het museum.

De verhuizing was vast een mega-operatie.

'Jazeker, en een klus die je eigenlijk alleen maar met ervaren mensen kunt doen. Er zijn negentien vliegtuigen opgehangen en 75 voertuigen ingereden. Dat hebben we uitbesteed aan gespecialiseerde bedrijven.' (Zie het versnelde filmpje *inhuizen* op <http://www.nmmbouwt.nl/actueel/timelapse-videos>).

Zijn nu alle militaire musea hierbij betrokken?

'De nieuwe museumstichting beheert ook het Marinemuseum in Den Helder, het Mariniersmuseum in Rotterdam, het Marechasseemuseum in Buren. De 28 *traditiekamers* (zoals het Cavaleriemuseum in Amersfoort en de Marineluchtvaartdienst) vallen weer onder hun eigen onderdeel. In onze tentoonstellingen komen Marine en Marechassee natuurlijk ook voor.'

Anne Reitsma

De fusie leidt tot een enorme vervreemdingsactie. Is dat voor het eerst?

'Bij mijn weten wel. Bij de fusie kregen we als taakstelling om 30% te saneren. Dat halen we samen ook wel, want het Luchtvaartmuseum doet al 40% weg aan dubbele onderdelen en schaalmodellen. We werken met de *Leidraad Afstoten Museale Objecten* van de Nederlandse Museumvereniging, waarmee we veel conflicten binnen de defensie-organisatie voorkomen.'

De bezuinigingen op de krijgsmacht moeten een flinke spaak in het wiel gestoken hebben.

'Inderdaad, maar de oplossing was een publiek-privaat consortium met bouwbedrijf Heijmans. De stichting Nationaal Militair Museum gaat over de collectie, maar Heijmans doet de exploitatie. Zo is het goed betaalbaar.'

En is de ambitie gebleven?

'Die was vanaf het begin realistisch. Het Legermuseum trok jaarlijks zo'n 65.000 bezoekers en het Luchtvaartmuseum (dat gratis was) 140.000. We streven naar dezelfde 200.000 mensen, maar nu tegen betaling.'

Wie zijn dan de primaire doelgroep?

'Jonge gezinnen. We mikken dus niet op de defensieliefhebbers, die vast merken dat er éénderde minder vliegtuigen te zien zijn. Het Luchtvaartmuseum had al een

Voorzien van pasje, helm, hesje en speciale schoenen lopen we het enorme tentoonstellingsgebouw in: 200 x 100 meter, dus vier voetbalvelden. De expo-vloeren zijn samen 10.000 m² en voor de inrichting was er € 10 miljoen (ter vergelijking: Museum Flehite 1.500 m² en € 660.000). Buiten zie je het eerste luchtvaartgebouwtje van 1910, dat is teruggerepareerd. Binnen kijken we uit over de grote vloer met voertuigen.

De eerste zaal *Nederland en de wereld* is een inleiding rond een kaart van Nederland met vestingwerken en filmprojecties. In *De krijgsmacht* worden marine, land- en luchtmacht en marechassees gepresenteerd. *Mensen* bestaat uit dertig filmcabines met persoonlijke verhalen: van een commando die haar been verloor tot marinier Marco Kroon die de Willemsorde kreeg maar ook bij een drugszaak betrokken was. Ze gaan dus geen pijn dossiers uit de weg. In de zaal *Krijgsmacht en maatschappij* evenmin. Zo zie je affiches vóór en tegen de krijgsmacht. In een grote maquette verschillende voorbeelden hoe Defensie een rol speelt in het gewone leven, zoals bij de Nationale Herdenking. Ten slotte een zaal *De toekomst*, met projecteerbollen *Waar maak jij je zorgen over?*

spannend theaterprogramma *Vlucht van de eeuw*. Het Legermuseum was goed in wisseltentoonstellingen waarin de kijk van de maatschappij op de krijgsmacht werd verwerkt, zoals de ervaring in Bosnië. Met Paul van Vlijmen (tot nu toe Spoorwegmuseum) hebben we de ideale algemeen directeur. Hij zal waken voor een serieuze presentatie, zodat het hier geen pretpark wordt. De nieuwe lokatiedirecteur is Hedwig Saam (die onder meer conservator van De Zonnehof is geweest) werkte.'

Het valt me op dat jullie al bijna helemaal ingericht zijn, drie maanden van tevoren.

'Zo hebben we ruim de tijd voor proeven met eigen mensen en publiek en om de laatste kinderziekten aan te pakken.'

Hoe past het museum in de omgeving?

'De overheden maken van de Vliegbasis een natuurgebied van 380 hectare. Vanaf onze uitkijktoren kun je dat goed overzien. Bovendien hebben wij het bezoekerscentrum in huis. Een ideale omgeving voor een dagje uit.'

Terugrijdend in een luchtmachtbus laat ik alles nog eens op me inwerken. Dat er minder voorwerpen te zien zijn geeft veel ruimte, waardoor je hier ook drukke dagen goed kunt opvangen. Er is niet veel dat specifiek op de vele Amersfoortse kazernes slaat, maar dat had ik ook niet verwacht. De presentaties zijn veel spannender en interactiever dan vroeger. Een avontuur voor jong en oud mag je het wel noemen.

Gerard Raven is conservator en hoofd Collectie van Museum Flehite. Hij werkte eerder bij de Marine, als historicus en voor musea.

Van lange jurk tot broekpak

Kasten vol uniformen vind je er en tal van andere verpleegsters-spullen. Het is de grootste collectie historisch verpleegkundig materiaal van Nederland.

door YVONNE TANKE

Niets wijst erop dat achter de strakke gevel van het bedrijfspand op Isselt een schat aan verpleegkundig erfgoed schuilgaat. Hier is de collectie van de Stichting Historisch Verpleegkundig Bezit (SHVB) ondergebracht. Deze omvat onder andere tientallen uniformen uit de afgelopen eeuw, geschonken door oud-verpleegsters en zorginstellingen uit het hele land.

De uniformen weerspiegelen de veranderingen die zich in het verpleegkundige beroep hebben voorgedaan sinds de negentiende eeuw. Het vak professionaliseerde en het uniform veranderde mee. Fietste de wijkverpleegster vijftig jaar geleden rond in een lange donkerbruine leren jas met een kapje op het hoofd en een stevige tas in de hand, tegenwoordig komt ze in haar dagelijkse kleding bij de mensen thuis. 'Vroeger verschaftte het uniform je status,' meldt Cecile aan de Stegge, voorzitter van de SHVB. Ze kan het weten, want ze begon haar carrière als verpleegster. 'Als je het aan had, voelde je je een waardige vertegenwoordiger van een belangrijke beroepsgroep. Je dwong er respect mee af en het straalde professionaliteit uit. Tegenwoordig wordt een uniform als afstandelijk gezien, terwijl de verpleegkundige juist toegankelijk moet

Rechts: Een rolstoel uit het begin van de vorige eeuw.
Onder: Cecile aan de Stegge (links) en Ida van Deth voor één van de vitrines in het depot.

zijn. Uniformen worden nu alleen nog gedragen uit praktische en hygiënische overwegingen.'

HANDEN UIT DE MOUWEN

De geschiedenis van het verpleegkundig uniform staat centraal in het boek *Handen uit de mouwen*, een uitgave van de SHVB. Aanleiding was de vijftigste viering van de Dag van de Verpleging op 12 mei van dit jaar. 'We zochten naar een verbindend element en dan kom je al snel op het uniform. Iedere verpleegster heeft er een gedragen,' aldus Aan de Stegge. In het boek is een groot aantal modellen uit de SHVB-collectie opgenomen. Het bekendst is de blauwe jurk van keizerslinnen die de verpleegsters tot in de jaren zestig hebben gedragen. Over de jurk droegen ze een wit schort en op het hoofd een kapje. Bij het uniform hoorde het verpleegstersinsigne.

Wie dat niet droeg was geen gediplomeerd verpleegster. Het witte broekpak waarin de verpleegkundigen zich vandaag de dag hullen, verscheen voor het eerst in de jaren zeventig. Dat was enerzijds het gevolg van het veranderende modebeeld: een vrouw in een broek was een normaal verschijnsel geworden. Anderzijds was het een reactie op het feit dat er steeds meer mannelijke verplegers kwamen.

ENORME KLUS

Behalve uniformen is er in het depot aan de Neonweg ook verpleegkundig materiaal te vinden als verbandspullen, kruiken, zalfpotjes, serviesgoed, maar ook couveuses, rolstoelen, demonstratiemodellen en boeken over verpleegkunde. De twee verdiepingen van het depot

staan er tot de nok toe mee vol. En de collectie groeit nog steeds. Het is een enorme klus om al die spullen te registreren, te beheren en toegankelijk te maken voor publiek. Er zijn momenteel achttien vrijwilligers die zich erover ontfermen. De meesten hebben een verpleegkundige achtergrond en zijn afkomstig uit Amersfoort en omstreken. 'Onze vrijwilligers zijn goed geschoold,' vertelt Ida van Deth-Ruys, al dertig jaar collectiebeheerder en bestuurslid van de SHVB. 'Ze hebben cursussen gevolgd in het professioneel registreren en beheren van de collectie. Alles gebeurt hier volgens internationale museale richtlijnen.'

Veel van het materiaal wordt gebruikt voor tentoonstellingen, presentaties en onderzoek. Ook leent de SHVB geregeld stukken uit, zoals voor de film *Oorlogswinter*, de tv-serie *Ja Zuster, Nee Zuster* en *Belgen op de vlucht* (zie p. 15). Zo draagt de SVHB op vele manieren haar steentje bij aan de bevordering van de kennis van de geschiedenis van de verpleegkunde en het zichtbaar maken van wat verpleegkundigen doen.

ONZE LIEVE VROUW TER EEM

De collectie van de SHVB bevond zich oorspronkelijk in Museum Boerhaave in Leiden. Dat droeg de kleine collectie in de jaren tachtig over aan de Vereniging voor de Geschiedenis van de Verpleegkunde (VGV). Om de col-

Boven: Verpleegstersuniformen uit de periode 1900-1970.

Rechts: Uitrusting van een wijkzuster, circa 1960.

Onder: Verpleegsterspelden uit het Sint-Elisabethziekenhuis en De Lichtenberg.

Het boek *Handen uit de mouwen. 150 jaar verpleegkundig uniform in Nederland* is verkrijgbaar bij de SVHB. Prijs € 19,95.

Yvonne Tanke is historicus en heeft een bureau voor tekst, redactie en erfgoedprojecten.

lectie veilig te stellen werd deze in 1986 ondergebracht in een nieuwe stichting, de SHVB. Het bestuur van de VGV vergaderde destijds in de regentenkamer van het Sint-Pieters- en Bloklansgasthuis aan Achter Davidshof en mocht de collectie opslaan op de grote zolder. 'Daar heeft het jarenlang gestaan en de VGV heeft zelfs overleg gevoerd met het gasthuis om een permanente expositie in te richten,' weet Van Deth-Ruys zich te herinneren. 'Maar halverwege de jaren negentig kregen we de kans

om de collectie onder te brengen in het klooster Onze Lieve Vrouw ter Eem. Daar bevond zich toen ook een verpleegopleiding, dus dat sloot mooi aan. De collectie heeft er wel zo'n vijftien jaar voor een heel schappelijke prijs gestaan.'

NAAR URK

Toen het klooster in 2009 werd verkocht aan een projectontwikkelaar, moest de collectie verhuizen naar een uithoek in het gebouw. 'De condities werden steeds slechter', vertelt Van Deth-Ruys. 'Via de gemeente Amersfoort hebben we uiteindelijk dit pand op Isselt gevonden.' Toch zal de stichting hier niet lang meer blijven. Aan de Stegge: 'We zijn heel blij met deze locatie, maar de huur is erg hoog en die kunnen we op den duur niet opbrengen. Gelukkig hebben we een goed alternatief gevonden: in maart 2016 verhuizen we naar Urk, waar een nationaal centrum voor medisch erfgoed is opgericht. Dit is volop in ontwikkeling en wij kunnen onze prachtige collectie daar tegen veel lagere kosten onderbrengen. Het past er heel goed bij en het geeft ons bovendien de mogelijkheid om samen te werken met andere medische erfgoedinstellingen.'

STICHTING HISTORISCH VERPLEEGKUNDIG BEZIT

Open: dinsdag en woensdag 11.00 – 14.00 uur, groepen op afspraak

Neonweg 12, 3812 RH Amersfoort

T 033 4621752

shvb@verpleegkundigerfgoed.nl

www.verpleegkundigerfgoed.nl

Een Belgisch dorp in Amersfoort

Voor **Belgen op de vlucht** heeft Museum Flehite opnieuw een maquette laten bouwen. Ditmaal is Elisabethdorp gekozen, waar Belgische gezinnen een eigen wereld konden opbouwen.

door GERARD RAVEN

Eemland bood in 1914-1918 onderdak aan circa 15.000 soldaten en 4.000 burgervluchtelingen. Dat kwam al voldoende aan de orde in de vorige *Kroniek*. De meeste vrouwen en kinderen waren hun man en vader gevolgd, die geïnterneerd was in Kamp Zeist te Soesterberg. Omdat de woningnood in Amersfoort al schrijnend was moest voor de Belgen een andere oplossing gevonden worden. In juli 1915 verrees Elisabethdorp tussen twee samenkomende treinsporen; het stond op de plek van het huidige Asielzoekerscentrum en liep helemaal tot waar zich nu de ingang van het Dierenpark bevindt. Dit was het eerste van drie kampen met houten huisjes. Dankzij kranten, foto's en ansichten van Archief Eemland en Jan Carel van Dijk kregen we een goed beeld van het leven in de dorpen.

LUXE HUISJES

Na het succes van andere maquettes wilde het museum graag ook een Belgendorp laten bouwen. Het Stads-museum Harderwijk heeft een maquette, maar wilde die

nu zelf gebruiken. Bovendien betreft dit een militair kamp, terwijl wij juist meer aandacht wilden geven aan de burgerdorpen, omdat die tot dusver in de Amersfoortse geschiedschrijving onderbelicht waren. In onze collectie bevinden zich een plattegrond van Elisabethdorp, maar ook bouwtekeningen van de voor dit dorp typerende houten huizen met mansardedak. Ze zijn betaald door het Belgian Repatriation Fund uit Engeland, waar ook veel Belgen heen gevlucht waren.

Rechts: Jan en Ilona Ederveen werken op het museumkantoor
(foto: Joyce de la Croix).
Onder: Markt (foto: Jan en Ilona Ederveen).

Dit waren relatief luxe huisjes, anders dan de barakken van Albertsdorp, Nieuwdorp en het militaire Kamp Zeist. Ze hadden drie slaapkamers, waarvan één beneden. Meestal werden ze gedeeld door drie gezinnen; de woningnood was groot. Als de vader werk vond buiten Kamp Zeist mocht hij er ook komen wonen. Alleenstaanden moesten blijven huren in de stad; wie dat niet kon betalen ging naar een opvangkamp elders in het land. Opvallend is dat de dorpen verboden terrein waren voor Amersfoorters, terwijl die wel Kamp Zeist mochten bezoeken. Verder wa-

ren er een Vlaamse en Waalse school, naai- en kantklosateliers, *werkscholen* voor metaal en meubels, 'restaurantie met keuken' en een katholieke kerk.

Als maquettebouwer vroegen we Peter van den Hoek, die eerder voor ons het Sint-Pietersgasthuis, de Sint-Joriskerk en huis Randenbroek maakte. Dat laatste was wel een avontuur, omdat hij altijd bestaande gebouwen had gemaakt (*Kroniek* september 2012). Met de plattegrond en bouwtekeningen konden wij hem nu sneller overtuigen. Hoewel hij weinig tijd had bouwde hij méér huisjes dan we hadden durven dromen. De groene kleur van de huisjes leverde nog wel wat discussie, omdat ansichten destijds werden ingekleurd en ze onderling verschillen.

ACTIVITEITEN IN BEELD

Vanaf het begin volgden we de formule van onze grote stadsmacquette van 1671: schaal 1:87, zodat de figuren en hun activiteiten te zien zijn. Dat betekende dat we opnieuw maar een gedeelte van het lange dorp konden laten zien. We kozen voor het midden, waarop een aantal huisjes aan een plein staat, de bakkerij te zien is en een klein stukje van de moestuin.

Voor de aankleding deden we een beroep op de Railclub Utrecht, waar we goed mee hadden samengewerkt voor de expo *Op het spoor!* Jan en Ilona Ederveen zetten zich met veel enthousiasme aan deze nieuwe tak van sport. Ze draaien hun hand niet om voor het beschilderen van poppen en wagens, maar ditmaal moesten de standaardfiguurtjes worden aangepast aan het verleden. De mannen kregen Belgische uniformen, waarbij eerst per abuis rode kragen waren geschilderd, terwijl officieren juist niet in het dorp woonden. De vrouwen en meisjes van modelbouwfiguren hebben geen lange mouwen en rokken, maar die laatste werden er nauwkeurig bijgeboetseerd. Bovendien hadden ze een hele waslijst aan activiteiten, gezien op foto's en vermeld in de literatuur. Vrouwen doen het huishouden en kinderen spelen buiten. Mannen bezorgen brood, knappen hun huis op of werken in de moestuin. De eigen groenten en zelfgemaakte kle-

Detail van de maquette (foto: Ep de Ruiter/ Museum Flehite).

ding en spulletjes worden op het marktje aan elkaar verkocht. Links komen nieuwe vluchtelingen aan.

Wat was het een spannend moment toen Peter na veel late avonden zijn maquette op grondplaat bracht en Jan en Ilona hun figuurtjes konden plaatsen. Daarmee werd het lege dorp pas echt een levendig geheel.

Interieur (foto: Ep de Ruiter/ Museum Flehite).

INTERIEUR

Natuurlijk wilden we ook een goed beeld geven van een volgestouwde huiskamer. Daarvoor timmerden Ep de Ruiter en Khosrow Rahmanfard een zaal af die al dakspanten heeft. Lydia Edelkoort en Piek Theisens bestudeerden de oude ansichten en zochten het meubilair bij elkaar. Dat kwam van de Stichting Verpleegkundig Historisch Bezit (zie p. 12) en van woninginrichter Evert van Telligen, die ook nog stoelen restaureerde. Helma de Hoog van Spindel maakte het soldatenuiform na. Alles bij elkaar hebben deze projecten het museum bijna niets gekost; het was vooral arbeid die erin ging zitten. Dat kwam goed uit, want het budget van deze tentoonstelling was minimaal. Inmiddels reageren de bezoekers erg enthousiast op wat ze zien. Helaas kan het interieur niet blijven, maar de maquette wordt omgebouwd voor de vaste presentatie.

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite en projectleider van *Belgen op de vlucht*.

Speuren in de geschiedenis van de jeugdzorg

Soms passen activiteiten van verschillende organisaties zo mooi bij elkaar, dat het geen toeval lijkt... Maatschappij Zandbergen werd in 1874 opgericht als **Vereeniging voor Gezins- en Tehuisverpleging** en vestigde zich in Amersfoort. Het jubileumjaar van dit tehuis voor jeugdzorg werd een springplank naar meer.

door ALICE VAN DIEPEN

In december 2012 had ik in De Onthaasting een afspraak met Rob Hartings, directeur van de jeugdzorginstelling Zandbergen. Door een wederzijds contact kwam Rob op het spoor van Archief Eemland. Met het oog op het 140-jarig bestaan in 2014 spraken we over de mogelijkheden iets te doen met de geschiedenis van dit oude instituut.

GOED TERECHTEKOMEN

Uiteraard kwamen we ook te spreken over het archief van Maatschappij Zandbergen. Ik raakte onder de indruk van deze bevrogen man. Zijn ambitie met het jubileum was om de jeugdzorg op een andere manier in de schijnwerpers te zetten. 'Het accent ligt vaak op dat wat niet goed gaat,' aldus Rob. Hij kwam met sprekende voorbeelden van oud-cliënten die jeugdzorg genoten hebben en goed terecht zijn gekomen. Voor mij stond en staat Rob symbool voor alle mensen die met hart en ziel in de jeugdzorg werken en daar fantastisch werk doen. Mooi

Boven: Fotoboek uit het archief, 1919.

Rechts: Fawzia Nasrullah van Youké draagt symbolisch het archief over aan Alice van Diepen (foto: Desiree Motshagen).

om daar vanuit Archief Eemland een verbinding mee te maken.

Een instituut met zo'n lange geschiedenis verdient een eigen boek. Weliswaar is er al eerder over Maatschappij Zandbergen geschreven, maar die publicaties zijn sterk verouderd en gaan niet in op de meer recente geschiedenis. De schrijver/publicist Maurice van Lieshout kreeg de opdracht voor het schrijven van het boek (zie p. 23).

DAAN MULOCK HOUWER

Ik vertelde Rob over Publiek Geheim, het initiatief van Archief Eemland om de geschiedenis van Amersfoort digitaal tot leven te wekken in een *app*, door middel van een aantal personages uit het archief. Was er niet iemand uit de geschiedenis van Zandbergen die hiervoor gebruikt zou kunnen worden? We dachten samen wat

door. Misschien iemand uit de tijd van de bezetting van het Ortthuis in 1975, een oud-cliënt of een oud-directeur.

Uiteindelijk kwamen we uit op Daan Mulock Houwer (1903-1985), die als weeskind in Zandbergen heeft gezeten. Hij is later teruggekeerd als groepsleider en vanaf 1933 bekleedde hij de functie van directeur, bijna 25 jaar. Mulock Houwer was pionier in de vernieuwing van de kindbescherming en jeugdzorg en heeft talrijke bestuurs- en adviesfuncties uitgeoefend. In de oorlog zat hij vanwege zijn hulp aan het verzet bijna drie jaar vast in de *Nacht und Nebel*-concentratiekampen Natzweiler en Dachau. Zijn vrouw Kea verving hem en zorgde voor de vier kinderen en voor de onderduikers en illegaal opgenomen joodse kinderen in Zandbergen. Zo'n persoonlijke, verbonden met de stad Amersfoort, mocht in de app niet ontbreken.

We spraken af dat Maurice, in het verlengde van zijn onderzoek voor het boek, ook de tekst zou aanleveren voor de app. Sinds oktober is het bijzondere verhaal van Mulock Houwer en daarmee ook van Maatschappij Zandbergen te lezen en te bekijken in Publiek Geheim. Een mooie vorm van sponsoring in natura.

De app Publiek Geheim is geschikt voor iPads en is te downloaden in de App Store.

Collega Sjoukje Straub bracht op 22 november 2013 een archiefbezoek aan Zandbergen. Bij kleine archieven en collecties verwijzen we tegenwoordig door naar de website www.hetbewarenwaard.nl, voor grotere archieven is het belangrijk ter plekke te bekijken waar het om gaat. In haar verslag staat het als volgt: 'Er is bestuurlijk archief aanwezig vanaf de oprichting tot circa 1950. Dit betreft met name notulen en brievenboeken uit de vroegste periode. De omvang hiervan is circa 10 meter. Van organisaties opgegaan in Zandbergen is circa 2 meter archief. Daarnaast zijn er foto's en video's, totaal circa 4 meter. Dit betreft o.a. glasnegatieven. In een depot in Hilversum is nog circa 40 meter cliëntenarchief over de periode 1875-1985. De nadruk ligt op de jaren 1930-1950. Dit archief bestaat uit systeemkaarten van alle cliënten en de bijbehorende dossiers. Zandbergen heeft geregeld dat familieleden dossiers kunnen opvragen. Dit betreft circa 20 aanvragen per maand.'

RIJK ARCHIEF

In één van de vervolggesprekken kwamen we ook over het archief te spreken. Het jubileum en de fusie met Trajectum tot Youké waren een natuurlijk moment om na te denken over een definitieve plaats. Uiteraard had Archief Eemland belangstelling voor het archief van een 140 jaar oude jeugdzorginstelling; dat op zich is al een uniek gegeven, want Zandbergen was één van de eerste. In de collectie van het archief bevonden zich wel fragmenten uit de geschiedenis van Zandbergen, zoals een paar foto's, eerdere publicaties en bijvoorbeeld een *Album saamgebracht door eenige letterkundigen en kunstenaars ten bate der Maatschappij tot Opvoeding van Weezen in het Huisgezin*, uit 1891.

Alice van Diepen is directeur van Archief Eemland.

KOSTEN DELEN

Uiteindelijk hebben we Rob Hartings geadviseerd om het bestuursarchief en het beeldarchief over te dragen aan Archief Eemland en de cliëntendossiers bij de instelling te houden. Argumenten daarvoor waren de omvang, de zeer beperkte openbaarheid en de vele aanvragen door familieleden. Dit advies is overgenomen en met elkaar zijn we overeengekomen om de kosten voor de bewerking van het archief te delen. De kosten voor de inventarisatie van het bestuursarchief komen voor rekening van Zandbergen; Archief Eemland betaalt de beschrijving van de foto's, waaronder het auteursrecht.

Op 9 oktober is het jubileumboek *Thuis bij Zandbergen* in het Eemhuis gepresenteerd, samen met het personage van Daan Mulock Houwer in de app. Later dit jaar verhuist het archief naar het depot van Archief Eemland in het Eemhuis. Zo is de stad, de regio, weer een stuk veiliggestelde geschiedenis rijker.

Hele collectie doorzoekbaar

Het is de ultieme wens van elk museum: alle voorwerpen vindbaar via het web. Maar slechts weinig musea krijgen het voor elkaar. Waarom is dat zo ingewikkeld? En hoe kan Museum Flehite het dan wel?

door GERARD RAVEN

WAT REGISTREER JE?

Als een museum een voorwerp binnenkrijgt noteert men in ieder geval wie de schenker of verkoper is en wat hij of zij erover kan vertellen. Museum Flehite vraagt altijd extra door naar verhalen achter voorwerpen: is het een erfstuk, dus wat is de familierelatie tussen eerste en laatste eigenaar? Wat betekent het voor betrokkenen? Waarvoor werd het gebruikt? Is er een verband tussen verschillende voorwerpen? Vaak is dit de laatste kans om meer over een object te weten te komen.

Tegelijk wordt genoteerd wie het heeft gemaakt en wanneer, de materialen waarvan het gemaakt is of de kunsttechniek, afmetingen, opschriften en wat de afbeelding voorstelt. Natuurlijk is het van belang om te kijken of het object vrij is van schimmels of plaagdieren en of het enige vorm van restauratie nodig heeft. Het moet worden gefotografeerd en deskundig worden opgeborgen op een standplaats die met een code wordt genoteerd. Zo is elk voorwerp digitaal te herkennen en te vinden. Veel van de benodigde handelingen worden gedaan door vrijwilligers.

SYSTEEMKAARTEN

Toen de Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF) in 1878 begon te verzamelen ging dat allemaal anders. De voorwerpen werden genoteerd in een aanwinstenboek en in het jaarverslag, maar de omschrijvingen zijn vaak zó summier dat we ze alleen kunnen herkennen aan opgeschil-

derde inventarisnummers. Gelukkig is men begin 20e eeuw wel begonnen met een kaartsysteem, maar ook dit was onvolledig en nog steeds summier. Dat bleef zo na de oprichting van de Stichting Museum Flehite in 1975. Wel werden rond 1992 formulieren met uitgebreidere informatie ingetikt voor een aantal deelcollecties, zoals schilderijen en textiel.

Boven: Tilly du Pui werkte rond 1980 nog helemaal op papier. De andere foto's dateren van 2003.

Onder: Henk Woudenberg controleerde de standplaatsen van de vaste presentatie.

AUTOMATISERING

Pas in 1995-1998 kon het museum iets aan deze situatie doen dankzij het Deltaplan voor het Cultuurbehoud. De middelgrote en grote musea konden bij rijk en provincie subsidie aanvragen. Museum Flehite schafte zo restauratiematerialen en luchtbevochtigers aan, maar ook de eerste collectiecomputers en het registratieprogramma Q&A. Daarmee konden een stagiaire en vrijwilligers de eerste 3000 kaarten en formulieren invoeren. Een grote handicap was dat we nog steeds 'blind' werkten, zonder foto, zodat de omschrijvingen nogal uitvoerig moesten zijn.

DIGITALISERING

Pas tegen de millenniumwisseling kwam het modewoord digitalisering in zwang, dat het voor overheden en fondsen interessant maakte om collectieprojecten te steunen. In de jaren 2000-2005 konden we met subsidie van de provincie, culturele fondsen, de OVF en ons eigen Van-Damfonds (de gemeente deed niet mee) twee projectmedewerkers inhuren die de resterende 15.000 voorwerpen invoerden. Om sneller resultaat te boeken hadden we

wel besloten het aantal velden te reduceren en ook het omnummeren naar inventarisnummers van zeven cijfers te stoppen. Eindelijk was nu van alle objecten de standplaats bekend. Ook kon een derde medewerker uitzoeken van wie de voorwerpen waren waarbij nog geen eigenaar genoteerd stond; als we het niet wisten werd dat de OVF. 'Spookvoorwerpen' die lang geleden al waren zoekgeraakt werden niet meer opgenomen; wel jammer, want ooit hadden we bijvoorbeeld een stenen kruis van het graf van een vermoorde man uit de 16e eeuw. Ook de boeken, documenten, drukwerken en foto's die eerder aan Archief Eemland waren overgedragen werden gewist.

FOTOGRAFIE

Bovendien konden we een fotograaf inhuren die 6.500 voorwerpen opnam, terwijl de 3.500 prenten en tekeningen in 26 afleveringen naar een bedrijf gingen. Dat was samen ruim de helft van de collectie en het was een geweldige opsteker dat we die foto's ook meteen op het scherm van het formulier kregen, door de overstap naar het programma Adlib. De vele handelingen die achter de schermen nodig waren namen we graag voor lief. De

Boven: Ferry Hoedeman fotografeerde de kandelaars van Armen de Poth. Onder: Marjolein van Harmelen in het zolderdepot.

Maar Hoorn heeft er ook al 6.000, Apeldoorn 13.000 en Zutphen zelfs 25.000.

Tijd dus om de hele collectie doorzoekbaar te maken voor het publiek. Dat kost maar € 800 per jaar extra, maar musea maken door de crisis zware tijden door en voor zulke luxe is eenvoudigweg geen geld. Opnieuw kregen we nu steun van de OVF, de eigenaar van de helft van de museumcollectie. Met een toezegging voor vijf jaar konden we vooruit.

LAATSTE LOODJES

Dit jaar hebben we tussen de bedrijven door het collectieprogramma geschoond. In het verleden zijn immers nogal eens gegevens in verkeerde velden beland, door overstap op een nieuw programma of door foutieve invoering. Daarmee waren ze natuurlijk ook niet te vinden. Met speciale zoekopdrachten voor de computer hebben we deze fouten kunnen opsporen en verbeteren. Bovendien was het nodig dat we onze eerdere controle op kunstenaars met beeldrecht herhaalden. We mogen immers hun kunstwerken niet zonder betaling 'publiceren' op internet; je kunt je afvragen of zo'n strenge regel nog wel in het belang van betrokkene is.

kroon op het werk was de mogelijkheid om op de website van het museum de 1.250 belangrijkste voorwerpen doorzoekbaar te maken. Natuurlijk worden daarbij de vertrouwelijke gegevens afgedekt.

CENTENKWESTIE

Geleidelijk liep het aantal voorwerpen op de museumwebsite op tot 2.228, maar het totale aantal is inmiddels gegroeid tot 21.444. En dan is maar de helft van de 6.000 affiches meegeteld, de enige collectie die nog maar gedeeltelijk is ingevoerd en bovendien nauwelijks is gefotografeerd. Toch is dat niet gek vergeleken met de collectiewebsites van de collega's in Alkmaar, Nijmegen, Het Loo en het Openluchtmuseum. We kunnen nooit op tegen de 37.000 van het Centraal Museum en Museum Rotterdam, laat staan de 475.000 van het Rijksmuseum.

Leden van de OVF kunnen hun favoriete voorwerp opgeven voor de jaarvergadering. De mooiste worden dan gepresenteerd.

Gerard Raven is conservator en hoofd Collectie van Museum Flehite.

DE ROL VAN HET PUBLIEK

Sinds begin december staat de hele ingevoerde collectie op het web. Van Ameland tot Nieuw-Zeeland kan iedereen er in zoeken voor een onderzoek, een publicatie, een tentoonstelling, om te zien of wij een bepaalde prent al hebben of gewoon voor de lol.

Is er nu niets meer fout en weten we alles al? Integendeel; we hopen hiermee nieuwe reacties van het publiek te krijgen, van mensen die dingen herkennen of alles weten van een specialistisch onderwerp. *Crowdsourcing*, heet dat modieus, maar het is van alle tijden en zo zijn we eerder aan veel van onze kennis gekomen. Wie weet wat u in onze schatkamer ontdekt?

www.museumflehite.nl/collectie

Stadsgezichten van Rome door Amersfoortse meester

door **ALBERT BOERSMA**

De Oudheidkundige Vereniging Flehite heeft afgelopen januari twee prachtige prenten van de van oorsprong Amersfoortse schilder Caspar van Wittel (1653-1736) weten te verwerven bij een kunsthandel in Rome. Het zijn stadsgezichten van de twee bekende Romeinse pleinen die bijna iedereen vandaag de dag nog (her)kent: het

Piazza del Popolo en het Sint-Pietersplein. Deze prenten komen uit het boek dat de Nederlandse waterbouwkundige Cornelis Meyer (1629-1701) samenstelde naar aanleiding van zijn uitgebreide plannen om de Tiber te kanaliseren en beter bevaarbaar te maken tussen Perugia en Rome.

Paus Innocentius XI riep Meyer in 1674 naar Italië. Hij verloor de aanbesteding echter en was bang dat anderen er met zijn plannen vandoor zouden gaan. Daarom heeft

PRIVILEGE

Casper van Wittels leermeester Matthias Withoos en andere Amersfoortse leerlingsschilders woonden in de Via Paolina, links van de Santa Maria dei Miracoli (de linkerkerk aan het Piazza del Popolo). De Amersfoortse kunsthistoricus G.J. Hoogewerff opperde dat zich juist hier zoveel Nederlanders en Vlamingen vestigden omdat eerdere pausen een privilege hadden verleend aan nieuwe burgers aan de Via Paolina en de Via Sistina. Dit hield in dat zij geen belasting hoefden te betalen voor de uitoefening van hun beroep! De Via Paolina heet tegenwoordig Via del Babuino.

Boven: *Piazza del Popolo* (olieverf op doek 1679, collectie Robilant & Voena).

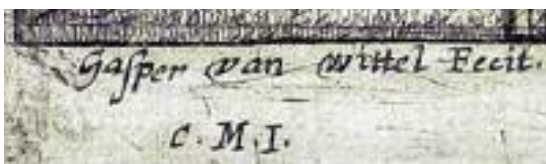
Midden: *Piazza del Popolo* (olieverf op doek 1718, privécollectie).

Onder: *Piazza San Pietro* (olieverf op doek, collectie Robilant & Voena).

hij die in boekvorm uitgegeven, eerst in 1683-1685 en nogmaals in 1696. In de drie delen komen ook heel andere zaken aan de orde: de werking van fontein, weegapparaat, landmeetkunde, de verplaatsing en het recht op zetten van de zuil van Trajanus.

Het boek bevat 69 prenten van Meyer en zeven andere kunstenaars, waaronder drie van Caspar van Wittel. Twee

zijn dubbel paginabreed en die zijn nu aangekocht. Op het voorplein van de Sint Pieter heeft Meyer de bestrating 'ingericht' met cirkelvormige aanzichten van de aarde en hemellichamen. Op de andere prent, het Piazza del Popolo, staat de bekende Egyptische obelisk van ruim 36 meter. Deze werd gebruikt als zonnwijzer. De twee prenten zijn de beste uit het boek vanwege de meer monumentale opzet en de veel grotere kennis van het perspectief die er in tentoongespreid is. Ze behoren tot het

Links: Detail van een van de gravures. C.M.I. staat voor *Cornelis Meyer inventor* (uitvinder).

Albert Boersma is lid van de collectiecommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Boven: *Prospettiva del grande e meraviglioso tempio di S. Pietro in Vaticano* (ets en gravure 1685, 23x46 cm).

Daaronder: *Prospettiva della rinominata piazza e guglia del Popolo* (ets en gravure 1685, 22x43 cm).

vroege werk van Van Wittel, die ook in 1674 in Rome was aangekomen. De beroemde monumenten worden door hem niet afzonderlijk uitgelicht, maar gaan op in de algehele atmosfeer van het stadsbeeld, de gebouwde omgeving, waarin het leven van alledag evenzeer aanwezig is. Beide onderwerpen zijn door Van Wittel later weer gebruikt om er nieuwe versies in olieverf van te maken. Hierbij was de stoffering steeds anders en dat maakte elk werk uniek.

BRONNEN

- Cornelis Meyer, *L'arte di restituire à Roma la tralasciata navigazione del suo Tevere* (3 dln, Rome 1685)
- An Zwollo, *Hollandse en Vlaamse veduteschilders te Rome 1675-1725* (Assen 1973)
- G.J. Hoogewerff, *De Bentvueghels* (Den Haag 1952)

Ruud Meijer

Van de vaste collectie van Museum Flehite is er één bescheiden afdelinkje dat mij dierbaar is. Ik kan het niet nalaten om daar met enige regelmaat even langs te gaan. Het is een vitrine waarin voorwerpen liggen uitgesteld die met de geschiedenis van het onderwijs te maken hebben, als herinneringen uit een gestold verleden: een lei met griffel, een griffeldoos, een penhouder met kroontjespen, een pennendoosje, een houten schooltas uit de negentiende eeuw. En het leesplankje van Hoogeveen, waarmee generaties schoolkinderen hebben leren lezen: *aap, noot, mies, wim, zus, jet*.

Hoogeveens leesplankje is er natuurlijk niet zomaar van de ene op de andere dag gekomen. Een belangrijke voorloper was het **letterrad**, mijn favoriete voorwerp. Het is een voor die tijd ingenieuze leesmachine, ontworpen door de Amersfoortse schoolmeester Fokke Yntes Kingma. Van 1839 tot 1851 had deze onderwijzer een *private* lagere school voor kinderen uit 'den beschaafden burgerstand'. Het letterrad bestaat uit drie verschillende schijven, waarmee allerlei woorden en woordcombinaties kunnen worden gemaakt. De binnenste schijf heeft medeklinkers, de middelste schijf klinkers en tweeklinken en de buitenste schijf weer medeklinkers. Door aan het rad

Foto: Ep de Ruiter/
Museum Flehite

Ruud Meijer heeft
verschillende boeken
geschreven over het
Amersfoortse onderwijs.

te draaien leerden de kinderen allerlei woordjes.

Het letterrad is niet zo speels en kindgericht als de vondst van Hoogeveen. Het leesplankje dateert echter van 1910; een tijd van onderwijspioniers als Jan Lighart en Theo Thijssen, die in plaats van de school het kind centraal stelden. Kingma's vondst is al van omstreeks 1840, let wel: een tijd waarin onderwijzers in hun eentje een school van meer dan honderd leerlingen runden. 'Klassen' van vijftig kinderen waren toen beslist geen uitzondering. Kingma was een gedreven onderwijzer, die dicht bij zijn kinderen stond. Zijn school genoot landelijke bekendheid en trok veel leerlingen. Maar na twaalf jaar hield hij het in Amersfoort voor gezien. De reden was dat herhaalde verzoeken om zijn school subsidie te verlenen geen gehoor vonden bij het stadsbestuur. Later vestigde Kingma zich in Amsterdam, waar hij bekendheid zou krijgen als pionier van het onderwijs aan kinderen met leerproblemen.

Terug naar het letterrad. Het is een uniek stuk in de collectie van Museum Flehite, vind ik. Helaas ligt het sinds een aantal jaren in het depot opgeslagen. Ik hoop dat het zijn ereplaats van destijds weer terugkrijgt. Ik geef de pen door aan Bep Berkhof.

Jaarboek Flehite: historisch jaarboek van Amersfoort en omstreken 15 (2014),

ISSN 1567-7532, 176 pp, € 18,90
verschijnt 28 november

De Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog, de graficus Dirk Boode (1889-1965; zie omslag), het aparte Joodse onderwys 1941-1943, de betekenis van Amersfoortse kloosterbibliotheken, de bedrijfsvoering van boerderij De Hoef/Bijlerhoef in Hoogland 1500-1800 en de opgegraven skeletten van mensen sinds de middeleeuwen. Met jaaroverzichten en boekbesprekingen.

J.A. Blom, 75 jaar Bernhardkazerne en zijn bewoners 1939–22 mei–2014
(Amersfoort: Stichting Museum Nederlandse Cavalerie, 2014), 132 pp, € 10,-

Met aandacht voor het militaire oefenterrein Vlasakkers, het kamp Bokkeduinen, de Waterlookazerne (verzamelplaats voor krijgsgevangenen), regimenten Huzaren en de Willem-III-kazerne.

P.H.J. Franssen, The Dutch built environment related to urban utility cycling...

(scriptie Eindhoven: Technische Universiteit, 2014), 135 pp.

Onderzoek hoe de opbouw van de steden in Nederland invloed heeft gehad op het gebruik van de fiets. De auteur heeft een vergelijking gemaakt tussen Amersfoort en Arnhem in 1980-2000.

H. van Westerlaak en C. van den Brom, Forza 50
(Hoogland: Forza, 2014), 35 pp, € 7,50

Jubileumuitgave ter ere van 50 jaar Forza Hoogland. De volleybalvereniging werd op 6 november 1964 opgericht. Het boek is gepresenteerd per jaar en bevat foto's en interviews.

José Hurdeman, Bij de beuk linksaf

(Historische Kring Leusden 2014),
ISBN 978 90 802573 8 2, 160 pp,
€ 14,95, bij de betere boekhandel en
secretaris@historieleusden.nl

Schillenboer Evert Reemst uit Leusden en zijn zoon haalden etensresten op in Kamp Amersfoort en konden zo ook briefjes en andere dingen smokkelen.

Maurice van Lieshout, Thuis bij Zandbergen: 140 jaar jeugdzorg 1874-2014

[Utrecht: BigBusinessPublishers 2014],
ISBN 978 94 9175 707 5, 191 pp,
€ 24,50

Leesbaar en mooi geïllustreerd boek met biografietjes van sleutelfiguren. Eén van de kinderen was Albert Fiks, de latere kunstenaar.

Elly Dragt, Politie in oorlogstijd: inspecteur Chris Dragt en zijn vrouw Dicky van Wijhe

(Amersfoort: Brave New Books, 2014),
ISBN 978 94 021 1836 0, 95 pp,
€ 17,50

Wegens zijn verzetswerkzaamheden werd politiemann Chris Dragt in het Kamp Vught gevangenzet. Na zijn dood ontdekte zijn dochter een dagboek en een fotoboek.

Michiel Kruidenier, Baarn in vogelvlucht: een ruimtelijk-historische verkenning

(Nijmegen: De Onderste Steen 2014),
ISBN 9789082215601, 84 pp,
€ 14,95

De auteur beschrijft aan de hand van plattegronden, kaarten en luchtfoto's het ontstaan en de ontwikkeling van Baarn.

Frits Booy en Gerard Brouwer (red.), Duizend jaar Baarn – geschiedenis van een Eemlands dorp

(Historische Kring Baerne 2014),
224 pp, € 19,50

Bundel ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Historische Kring Baerne. Bij de 22 thema's Escher en andere kunstenaars, de schrijvers, de Oranjes, de kerken en de Tweede Wereldoorlog (niet de Eerste).

Frans Stokhof de Jong en Wim de Kam, Beeldende kunstgeschiedenis Soest en Soesterberg

(Historische Vereniging Soest-Soesterberg 2014), ISBN 978 90 805481 0 7, 176 pp, € 24,95

Voor het eerst is een inventarisatie gemaakt van uit Soest en Soesterberg afkomstige kunstenaars uit de 20e eeuw, ook amateurs. Na een kunsthistorisch overzicht volgen biografische gegevens van elke kunstenaar. In Museum Oud Soest en in Artishock zijn tentoonstellingen van hun werk ingericht.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilenburgerweg 2.

Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum. NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, <http://amersfoort.ngv.nl>; OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Dinsdag 25 november, 20-22 uur

OVF-lezing door Guido Delahaye: *200 jaar Katholiek Lager Onderwijs in Amersfoort (1814-2014)*.

Dinsdag 16 december, 20-22 uur

NVG-lezing door Kees Schipper: *De Nieuwe Hollandse Waterlinie*.

Donderdag 15 januari, 20-22 uur

NGV-lezing door Gerrit Woertman: *DNA gezocht*.

Dinsdag 27 januari, 20-22 uur

OVF-lezing door Theo Miltenburg en Wim Eimers: *1615: start tabaksteelt in Amersfoort*.

Dinsdag 17 februari, 20-22 uur

NGV-lezing door Sytske Visscher: *WieWas Wie*.

Dinsdag 24 februari, 20-22 uur

OVF-Lezing door Jan Carel van Dijk: *De geschiedenis van garnizoen Amersfoort, 1830-heden* (thema *Oorlog en vrede*).

Belgen in Amersfoort

T/m 11 januari

Belgen op de vlucht: gastvrij Amersfoort 1914-1918. Tentoonstelling in Museum Flehite. Met films, kunst en souvenirs van vluchtelingen en nagebouwd Belgienhuis. Zie p. 14, de vorige *Kroniek* en www.museumflehite.nl.

T/m 4 januari

De vierkantigste rechthoek: Tom Barman ziet alle hoeken van een eeuw Belgische kunst. Expositie in Kunsthal KAde. Zie voor meer informatie: www.kunsthalkade.nl.

Roger Van Akelyn, *Onrust* (1976; collectie De Zwarte Panter, Antwerpen)

Zie voor activiteiten rond Belgische architectuur: www.fasade.nl.

De website www.eerstewereldoorlog.nu biedt een uitgebreid overzicht van tentoonstellingen en activiteiten rond de herdenking van Eerste Wereldoorlog in Nederland.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

Historisch Café en

Spreekuur Familiegesciedenis

Donderdagen 11 december, 8 januari en 12 februari, respectievelijk 17-18 uur en 14-16 uur. Zie voor laatste informatie: www.archiefeemland.nl.

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 12.00-17.00 uur en op afspraak. 033 463 5661, www.wijkmuseum-soesterkwartier.nl.

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor € 25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk
Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort
033 475 12 49
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling RO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73
Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Floor de Graaff • Gerard Raven • Esther Slijkerman • Francien Snieder • Piek Theisens

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite
Breedstraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meningingen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

